

ZAPUŠČINA DRUŽINE LESLIE NA PTUJSKEM GRADU

MARJETA CIGLENEČKI

Ptujski grad je eden namogočnejših grajskih kompleksov na Slovenskem. O njegovi preteklosti se je nabralo že veliko strokovne literature,¹ mnoga nepojasnjena vprašanja pa nenehno vabijo k novim raziskavam.

Ptujskemu gradu pripada pomembno mesto med slovenskimi gradovi tudi zaradi opreme. Nekdaj so bili gradovi in graščine na območju današnje Slovenije bogato opremljeni, o čemer lahko beremo v starih inventarjih in drugih opisih. Prvi večji poseg v to bogastvo je bil storjen v letih med obema vojnama. Nove gospodarske razmere so spravile graščake ob dobršen vir dohodka in mnogi so se zatekli k razprodajam umetnin. Veliko teh dragocenosti je bilo prodanih v Avstrijo. Kar je preživelelo vihre druge vojne, je bilo leta 1945 z nekaj redkimi izjemami prepuščeno vsem in vsakomur. Na Ptujju pa so grajska vrata ostala zaprta tudi v najbolj nemirnih in negotovih dneh leta 1945.

Že spomladi 1946 so bile bogato opremljene sobane ptujskega gradu na ogled obiskovalcem. Ptujski muzealci so jih razkazovali kot primer fevdalne stanovanjske kulture, kakršno so na Ptujju gojili Herbersteini, zadnji grajski lastniki.

Herbersteini so ptujski grad kupili leta 1873 na dražbi, zanj pa so odšteli 147.000 florintov.² Več ali manj velja, da so prevzeli izpraznjene stavbe, ki so bile vrh vsega tudi v slabem gradbenem stanju. Takratna gospodarica Terezija Herberstein se je lotila temeljite obnove, ki je bila zaključena leta 1904 z vgrajevanjem novih okenskih okvirov, vratnih podbojev in stenskih opažev. Leta 1907 so v prostore začeli nameščati pohištvo, slike in drobni inventar z bližnjega gradu Vurberg. Vurberg je bil v posesti Herbersteinov že v 17. stoletju, leta 1907 pa so ga namenili ruskemu Rdečemu križu. Ker dragoceni in že v 19. stoletju znameniti vurberški grajski inventar ni več ustrežal novi namembnosti, so ga preselili na Ptuj. V letu 1925 so se Herbersteini odrekli še bivanju na gradu Hrastovec, ki je sodil med njihove najmenitnejše posesti. V gradu so namestili ruske ubežnike in kadetsko šolo, opremo pa so se odločili razprodati. Dr. France Stelè je v skladu s pristojnostmi konservatorske službe prepovedal prodati v tujino največje hrastovske dragocenosti: zbirko družinskih portretov ter stari družinski arhiv in knjižnico. Vse to in še nekaj neprodanih kosov pohištva je Josip Herberstein preselil na Ptuj.

Današnji inventar ptujskega gradu tako v pretežni meri sestavljajo kosi iz zapuščine

Herberstein. Herbersteini so radi poudarjali, kako zahtevno je bilo obnavljanje in opremljanje ptujskega gradu, hkrati pa so se živo zanimali za prejšnje lastnike in z vso skrbjo hranili vse, kar je ostalo za njimi v ptujskih grajskih prostorih.³

Za gradbena dela, ki so potekala na ptujskem gradu med leti 1873 in 1904, lahko trdimo, da so bila spomeniškovarstveni posegi v modernem pomenu besede. Enako velja za ohranjanje redkih premičnin iz obdobja, ko so na ptujskem gradu gospodarili Leslieji.

Z imenom družine Leslie se na ozemlju današnje Slovenije ne srečujemo ravno pogosto. Že v 11. stoletju se je Bartolomej Leslie, osrednja osebnost pomembne ogrske rodbine, preselil najprej v Anglijo in nato na Škotsko. V nekaj stoletjih so Leslieji na Škotskem dosegli mnoge visoke položaje ter obogateli. V 16. in 17. stoletju pa se je nekaj posameznikov iz družine preselilo nazaj na celino. Večina jih je služila v vojski. Najznamenitejši med njimi je bil Valter (Walter) Leslie. Udinjal se je cesarju Ferdinandu II. in se proslavil v tridesetletni vojni. K uspehu v vojaški službi mu je leta 1634 pripomoglo sodelovanje pri dokaj nečednem poboju vojvode Wallensteina, ki ga je cesar zaradi svojevoljnih pogajanj s Švedi in nemškimi protestanti razglasil za veleizdajalca. Po tem mučnem dogodku je Valter Leslie hitro pridobival nove nazive. Najprej je postal poveljnik regimenta, nato mu je cesar podelil grofovski naslov in kmalu je postal še poveljujoči v Slavonski krajini. Valter Leslie se je proslavil predvsem kot vojak. V vojaški službi je tudi obogatel, v zrelih letih pa je uspešno opravil še nekaj pomembnih diplomatskih poti.⁴

Leta 1656 je Valter Leslie kupil ptujski grad od zagrebških jezuitov za 62.000 florintov.⁵ Grad je ostal v lasti Lesliejev vse do leta 1802. Že Valter Leslie se je lotil obsežnih prezidav, z deli pa so nadaljevali njegovi nasledniki. Posegi Lesliejev so bili doslej v strokovni literaturi označeni kot barokizacija ptujskega gradu, čeprav bi bilo potrebno to oznako nekoliko precizirati in dopolniti z novimi podatki. Nekaj novih spoznanj je že bilo objavljenih.⁶ Na kratko bi lahko rekli, da so Leslieji najprej do kraja izpeljali urbanistično zamisel, ki so si jo začrtali italijanski gradbeniki v petdesetih in šestdesetih letih 16. stoletja, ko so modernizirali ptujski grajski utrdbeni sistem. Šele nato so sledile baročne novogradnje in prezidave, ki pa niso prerasle renesančnega koncepta.

V 17. stoletju so Leslieji grajske sobane na

novo opremili. Podatki o takratnem inventarju ptujskega gradu so sila skopi. V Janischevem leksikonu iz leta 1885 lahko preberemo, da je bila viteška dvorana nekdanj opremljena z upodobitvami knezov in princev iz 17. stoletja ter s portreti grofov iz družine Leslie iz 18. stoletja. Slike so bile po letu 1802 prenešene nekam na Moravsko.⁷

Čisto vsega pa Leslieji le niso preselili na Moravsko. Herbersteini so proti koncu 19. stoletja na gradu našli nekaj zavrženih premičnin. Zapuščene in poškodovane predmete so ocenili za dragocenosti in jih vključili med svoj inventar. Tako pravi družinsko izročilo. Tudi v harbersteinskih popisih je najti omembe v zvezi s tem, nekaj teh kosov pa je celo označenih z grbom družine Leslie.

Najdragocenejše iz tega fonda so tapiserije. Terezija Herberstein, ki je leta 1873 kupila ptujski grad, jih je našla na podstrešju, zavržene in nagrizene od miši. Že Terezija ali pa kateri od njenih naslednikov, je dala tapiserije pokrpati in uokviriti. Herbersteini so se

zavedali visoke vrednosti tkanih umetnin. Namestili so jih v najodličnejše grajske sobane.

Tapiserije razvrščamo v dve skupini. Prve štiri so flamske in dosegajo izredno visoko kvaliteto. Datirane so na začetek 17. stoletja, predstavljajo pa prizore iz Odiseje: Odisej reši Telemahu življenje, Odisejevo slovo do fejaškega kralja Alkinoa in njegove hčere Nausikae, Odisej ponuja Polifemu pijačo in Odisej s tovariši pobegne Polifemu iz votline.⁸ Tapiserijam žal manjkajo bordure, zato se tudi ni ohranil znak delavnice, kar seveda otežuje nadaljne raziskave. Posamezni prizori so dokaj neenakomerno porazdeljeni izseki iz Odiseje. Morda smemo domnevati, da je serija prvotno obsegala več kosov.

Šest francoskih tapiserij so tako imenovane verdure.⁹ Predstavljajo z drevjem na gosto preraščeno pokrajino, ki se povečini nekje na sredini odpira v osončene jase, s čimer je poudarjeno perspektivno poglobljanje prostora. V pokrajino je postavljenih nekaj pastoralnih, lovskih in ljubezenskih prizorov. Člove-

Flamska tapiserija Odisej pobegne s tovariši iz Polifemove votline, začetek 17. stol., foto S. Habič 1969

Francoska tapiserija Lovska pokrajina z jezdecem in ljubimcema, konec 17. stol., foto S. Habič 1969

ške postave so nesorazmerno majhne v primerjavi z drevjem. Razen na eni manjši, so se na francoskih verdurah ohranile bordure, na katerih pa tudi ni delavniškega znaka. Tudi francoske tapiserije so bile hudo poškodovane. Skorajda vse so sestavljene iz več skupaj sešitih kosov. Ti so sicer dokaj spretno zloženi, vendar so nelogičnosti v kompozicijah očitne.

Tapiserije s ptujskega gradu so doživljale podobno usodo, kot mnoge druge tekstilne umetnine po Evropi. V prvi polovici 19. stoletja niso bile več v modi, zato so jih marsikje zavrgli. Ne sme nas presenečati, da so se tudi tapiserije s ptujskega gradu znašle na podstrešju, posledice pa seveda niso izostale. Ob popravljanju so preveč načete dele preprosto izrezali, spoji pa nato niso več sledili prvotni likovni zasnovi.

Ne glede na hude poškodbe, pa je deset tapiserij s ptujskega gradu dragocena ostalina iz posesti Lesliejev. Gradovi na Slovenskem so bili v preteklosti bogato opremljeni s tapiserijami, o čemer pričajo stari inventarji.¹⁰ Do konca druge vojne pa je ostalo v Sloveniji le malo gradiva te vrste, ki ga hranita le ptujski in Narodni muzej v Ljubljani.

Iz Lesliejeve posesti je na ptujskem gradu ostalo tudi nekaj mašnih oblačil. Točnega števila zaenkrat sicer ni mogoče ugotoviti, saj je v starejših popisih originalno lastništvo večkrat zapisano skupaj z vprašajem. Ena od kazul, ki jo dopolnjujejo še stola, manipel in bursa, nosi (oz. je nosila) grba družin Leslie in Liechtenstein. Leta 1982 sta bili iz ptujske grajske kapele ukradeni dve kazuli, ki ju kriminalisti niso več izsledili. Ena od obeh je že omenjena z Lesliejevim grbom iz belega in rdečega brokata,¹¹ datirati pa jo je mogoče na začetek 18. stoletja. Leslieji so bili povezani z Liechtensteini že v 17. stoletju. Ženo iz te družine je imel Jakob Leslie, ki je gospodaril na ptujskem gradu od 1667 do smrti 1692. Njegov nečak in naslednik Jakob Ernest Leslie je bil poročen z Luizo Liechtenstein. Jakob Ernest je uporabil grba obeh družin, da je z njim označil štukaturo na stropu grajske jedilnice, ki je pripisana mojstru Petru Zaaru in datirana v drugo desetletje 18. stoletja.¹² Tudi dragoceno kazulo, ki se najbrž ne bo več vrnila v ptujski muzej, je treba pripisati zakonskemu paru Jakob Ernest Leslie – Luiza Liechtenstein.

Za časa Lesliejev je bilo na ptujskem gradu

postavljenih več temnorjavo glaziranih peči, ki jih lahko datiramo v drugo polovico 17. stoletja. Na pečnicah se ponavljajo angelske glavice, girlande, akant in družinski grb. Ko so Herbersteini leta 1873 prevzeli grad, so morale biti te peči že hudo poškodovane. Podjetna Terezija Herberstein, ki se je lotila temeljite prenove gradu, je iz več različnih, a dokaj podobnih peči dala postaviti eno samo v jugovzhodnem grajskem traktu v takoimenovani grajski pisarni. Na pečnicah se ponavljata grba družin Leslie in Thurn-Taxis (?).¹³ Več fragmentov enakih in podobnih temnorjavo glaziranih pečnic se je našlo leta 1981 ob severnem grajskem zidu ob priliki podtemeljevanja.¹⁴ Ob severnem grajskem zidu je bila odpadna jama, kamor so grajski stanovalci odmetavali vse nepotrebno, tudi dele razrušenih peči.

Tudi obnovitvena dela v letu 1991 so prinesla nekaj zanimivih izkopenin. V notranjosti in v neposredni bližini vzhodnega grajskega stolpa, ki ga je leta 1665 dal pozidati Valter Leslie, smo med drugim našli srebrnik Leopolda I. in fragmentiran keramičen krožnik s cvetličnim ornamentom.¹⁵ Oba sodita v drugo polovico 17. stoletja.

Skopi opis v Janischevem leksikonu omenja slike v viteški dvorani, za katere danes ne vemo več, kje so shranjene. Vsaj eno oljno sliko in eno grafiko, ki sta v fondu ptujskega

Leonardo Venetiis: Portret grofa Leslieja, bakrorez, 17. stoletje, foto B. Kovačič 1991

Lesliejev grb v viteški dvorani, foto Langerholz 1962

muzeja, pa lahko z dokajšnjo verjetnostjo pripišemo Lesliejem.

Eno od pomembnih ptujskih likovnih del je veduta Ptuja iz leta 1687.¹⁶ Na sliki je pravzaprav upodobljen ptujski grad in takšen je tudi naziv slike, izpisan na sredini zgoraj – Oberpettau (Gornji Ptuj). Tako se je ptujski grad imenoval še na začetku 20. stoletja. Neznani slikar pa je upodobil tudi celo mesto. Do podrobnosti je dokumentiral mestne zgradbe, ki se stiskajo na ozkem prostoru med Dravo in vznožjem grajskega griča. V središču slikarjeve pozornosti pa je bil grad, ki je upodobljen nekoliko predimenzionirano v primerjavi z drugimi objekti. Slika ni niti signirana niti datirana. Leto nastanka je določeno glede na izoblikovanost posameznih objektov v mestu, ki je bilo hudo prizadeto v požaru maja 1684, a je do leta 1687 že obnovilo večino svojih stavb.¹⁷ Slika je narejena nekoliko konservativno, v pogledu od zgoraj navzdol. Kompozicija je razdeljena v več zaporednih pasov, ki se pomikajo navzgor in tako ustvarjajo vtis globine. Kljub konservativnemu pristopu pa slikarju ne kaže odrekati likovnega znanja. Uspelo mu je ustvariti vtis poznega popoldneva. Preko hiš so se potegnile dolge sence, le na zahod obrnjena pročelja so še toplo obsijana od sonca.¹⁸

Gornji Ptuj velja za prvo posvetno veduto kakega kraja na Slovenskem in torej ni vezana na čudežni dogodek.¹⁹ Brez večjega omahovanja lahko za naročnika določimo Jakoba

Veduta Ptuja, 1687.

Leslieja, ki je bil leta 1687 lastnik ptujskega gradu.

V ptujskem muzeju pa je shranjen tudi bakrorez z doprsno upodobitvijo grofa Valterja Leslieja,²⁰ ki je kupil ptujski grad leta 1656 in ostal njegov lastnik do smrti leta 1667.

Najznamenitejši predstavnik nemške veje Lesliejev je upodobljen v vlogi cesarskega odposlanca na turško porto. Po znameniti zmagi nad Turki pri Monostru, 1. avgusta 1664, je cesar Leopold I. prav Valterju Leslieju naložil eno od zahtevnejših nalog pri ratifikaciji mirovne pogodbe s turškim sultanom Mehmedom IV. Leslie se je sprva upiral napornemu in dolgemu potovanju v oddaljeni Istanbul, saj je imel že več kot 60 let. Premamilo ga je red zlatega runa, s katerim ga je odlikoval cesar. To visoko odličje so prejeli le redki izbranci. Eden od Valterjevih naslednikov, verjetno Jakob Leslie, je dal red zlatega runa skupaj z družinskim grbom vklesati nad portal viške dvorane na ptujskem gradu. Odličje je bilo pač eden največjih družinskih ponosov. Ovenčan s to slavo, se je Valter Leslie le odpravil na pot in dobro opravil svojo nalogo. Njegov življenjepisec (Edvard Damisch) naveda,²¹ da so na turški porti zelo občudovali Lesliejevo razgledanost. Menda noben krščanski odposlanec ni bil deležen tolikšnega čaščenja na osmanskem dvoru. Dolga pot pa je bila za starega moža vendarle prenaporna. V Dežel-

nem arhivu v Gradcu so shranjena štiri pisma s te poti, ki jih je svojemu očetu Janezu Maksimilijanu I. Herbersteinu pisal Janez Jožef Herberstein, eden od Lesliejevih spremljevalcev.²² Janez Jožef Herberstein je imel 35 let, pa je težko prenašal zastoje na cestah, ki so ob vsakem dežju postale skoraj neprehodne. Med člani spremstva so razsajale bolezni, tedne in tedne trajajoče bivanja v Istanbulu pa je postalo dolgočasno celo za mladega moža. Valter Leslie je po vrnitvi domov zbolel. Umrli je 4. marca 1667, pokopali pa so ga v Škotski cerkvi na Dunaju.

Bakrorezec Leonardo Venetiis je Valterja Leslieja postavil v interier. Steber v ozadju ovija zavesa s cvetličnim vzorcem. Plemičev obraz obdajajo kodrasti lasje ter dolga brada in brki. Obleka se mu na prsih zpenja z vrsto drobnih gumbov, odet pa je še v vzorčast brezrokavnik s krzveno obrobo. Oblačilo spominja na dragocene orientalske obleke in ga lahko primerjamo z nekaj podobnimi oblačili na portretih osmanskih veljakov iz ptujske zbirke turquerij,²³ ki je nastala okrog leta 1666 po naročilu Janeza Jožefa Herbersteina in je tesno povezana z Lesliejevo diplomatsko odpravo v Istanbul leta 1665. Turški sultani so evropskim diplomatom pogosto poklanjali kaftane iz najdražjih tkanin. Evropejci, ki jih je očaralo orientalsko razkošje, so se v njih radi upodabljali.²⁴ Tudi italijanski napis pod

portretom Valterja Leslieja poudarja, da je bil ta znameniti vojak in cenjeni diplomat poslanec na turški porti.²⁵

Po vsej verjetnosti se med muzealijami na ptujskem gradu skrivajo še kakšni predmeti, ki so bili prvotno v lasti Lesliejev. Morda bodo obnovitvena dela v naslednjih letih ali pa celo študijsko zasnovana izkopavanja na ptujskem gradu kdaj v prihodnosti odkrila še kakšne ostaline njihove oprave, ki jih danes prekriva zemlja. Vendar lahko tudi na osnovi majhnega števila ohranjenih umetnin iz posesti Lesliejev sklepamo, da je bil ptujski grad v 17. in 18. stoletju bogato opremljen.

Leslieji so bili dobri gospodarji. Dokončali so temeljito preobrazbo ptujske trdnjave, ki je bila zastavljena v 16. stoletju, ter izpeljali pomembne baročne prezidave. Grajske sobane so napolnili z mnogimi dragocenostmi. O tem priča nekaj skopih starih zapisov ter več umetnin, ki so se ohranile na ptujskem gradu.

OPOMBE

1. Ivan Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Območja Maribora in Ptuja, Ljubljana 1990. Na str. 105 je našeta vsa pomembnejša literatura o ptujskem gradu. — 2. J. A. Janisch, Lexicon von Steiermark, Graz 1885, II. del, str. 482 (geslo Oberpettau). — 3. Vrsta podatkov o tem, večina še neobdelanih, je zaspisana v arhivski zapuščini družine Herberstein. Hrani jo Zgodovinski arhiv Ptuj pod oznako Arhiv Herberstein – sekretariat — 4. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu. Razstavni katalog, Pokrajinski muzej Ptuj 1992, str. 44-46. Na str. 44 so navedeni najpomembnejši viri in literatura, ki navajajo zgodovino družine Leslie. — 5. J. A. Janisch, Lexicon von Steiermark ....., str. 478. — 6. Miroslav Klemm, Štuko dekoracije severnog krila isusovačkog kolegija u Varaždinu. Godišnjak gradskog muzeja Varaždin, leto 8, Varaždin 1988, str. 33-43. Marjeta Ciglenčki, Ptuj – utrdba v obrambi pred Turki. Srečanje z Jutrovim..., str. 31-36. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein ter oprema njihovih gradov Hrastovec,

Vurberg in Ptuj. Srečanje z Jutrovim ..., str. 43-52. — 7. glej op. 2. — 8. Inv. štev. UO 485 T, UO 490 T, UO 488 T, UO 489 T. — 9. Inv. štev. UO 481 T, UO 482 T, UO 483 T, UO 484 T, UO 486 T in UO 487 T. — 10. Hanka Štular, Tapiserija v Sloveniji. Razstavni katalog, Narodni muzej v Ljubljani 1982, str. 18, 19. Marjeta Ciglenčki, Oprema gradu Velika Nedelja v letu 1673. Ormoški zbornik III, Ormož 1988, str. 62, 62, 68. — 11. Inv. štev. UO 419 – A – lt. — 12. Miroslav Klemm, Štuko dekoracije ... — 13. Inv. štev. UO 501 – peč. — 14. Marjeta Ciglenčki in Blagoj Jevremov, Posegi na ptujskem grajskem kompleksu po letu 1945. Varstvo spomenikov XXV, Ljubljana 1983, str. 92. Fragmenti nosijo inv. štev. UO 1547 K – UO 1554 K. — 15. Marjeta Ciglenčki, Družini Leslie in Herberstein ....., str. 46, kat. št. 4.48. — 16. Inv. štev. G 829 s; o.pl., 48x69 cm. — 17. Jože Curk, Razvoj ptujske mestne vedute. Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, str. 238, 240. — 18. Marjeta Ciglenčki, Ptuj na starih vedutah. Razstavni katalog, Ptuj 1989 (ponatis) str. 8, 9, 27. — 19. Ivan Komelj, Slovenski kraji in naselja v preteklosti. Razstavni katalog, Narodna galerija v Ljubljani 1978, str. 12. — 20. Inv. štev. G 529 g; 25x16,7 cm. — 21. (Edvard Damsch?), Des heiligen römischen Reiches Graffen von Leslie deutscher Linie von ihren Ursprung 1067 bis zum Austerben 1802. Zgodovinski arhiv Ptuj, rokopisna zbirka, R – 39. — 22. Harald Heppner, Johann Josef von Herberstein und die kaiserliche Grossbotschaft nach Konstantinopel 1665-66. Osterreichische Osthefte 20/1978, str. 116-123. Srečanje z Jutrovim ..., str. 127, kat. št. 4.17 (katalogski opis Harald Heppner). — 23. Srečanje z Jutrovim ..., str. 153, 157. — 24. Znameniti diplomat Žiga Herberstein (1486-1566) je trikrat upodobljen v kaftanu, ki mu ga je leta 1541 poklonil sultan Sulejman Veličastni v Budi. Leta 1559 se je dal upodobiti sam na koloriranem lesorezu, ki je objavljen v njegovm avtobiografskem delu Gratae posteritati Dunaj 1560. Lesorez je nato dvakrat služil kot predloga za oljno sliko. Starejša iz 17. stoletja je shranjena na gradu Herberstein na avstrijskem Štajerskem, mlajša iz 18. stoletja pa v Pokrajinskem muzeju Ptuj. — 25. GVALTIERO CONTE DI LESLIE DEL CONS: DI STATO DI/ S. M^{TA} CES^A GENERALE IN SCHIAVONIA. CAVALIER DEL/ TOSON, AMBASCIATORE STRAORDINARIO ALLA PORTA / OTTOMANNA.

